

Klâsik Arap Edebiyatında ‘*Sakîl Tipi*’ ve Bu Tip Çevresinde Oluşan Edebiyat

Hasan Taşdelen

Yard.Doç.Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

h_tasdelen@hotmail.com

Şener Şahin

Arş. Gör.Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

shenersahin@hotmail.com

Özet

Klâsik Arap edebiyatı kaynakları, Arap toplumsal yaşamının ilgi çekici ve reel karakterlerinden “sakîl”e oldukça geniş bir yer ayırmıştır. Bu makale, aynı zamanda klâsik Arap mizahına da geniş katkı yapmış olan sakîl tipine ilişkin edebi malzemeyi ve terminolojiji irdelemekte, ayrıca edebî kaynaklarda sakîl tipine yöneltile eleştiri biçimlerini ele almaktadır. Makalede, konunun özüne ışık tutacak mahiyetteki bir takım anekdotlara da yer verilmiştir.

The Type of *Sakîl* (Unbearable Person) in the Classical Arabic Literature

Abstract

The sources of classical Arabic literature devoted many pages for the “sakîl (unbearable person)”, one of the most interesting and real characters of Arabic social life. This article aims to study the literary materials and terms concerning “sakîl” which, at the

same time, has a very important contribution to the field of classical humour. This work, also contains some anecdotes about "sakîl" which illustrate the heart of the matter.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Arap edebiyatı, sakîl, mizah

Key Words: Clasical Arabic literature, unbearable person, humour

Klâsik Arap edebiyatının ansiklopedik mahiyetteki muazzam hacimli koleksiyonları, oldukça zengin bir tip ve karakter malzemesini araştırmacıların önüne koymaktadır. Hicrî üçüncü asırda yaşamış olan Câhiz'in, içinde yaşadığı toplumun önemli bir motifi olan 'cimrî' tipini müstakil bir eserde (*el-Buhalâ*) ele alarak, bu tipe dair oldukça ilgi çekici psiko-sosyal tahlillerde bulunması tarzında, bu tipleri metodik olarak işleyen kitapların sayısı fazla değildir. Bu tür hacimli kaynaklar, Câhiz'in müstakil telifine konu olan cimri tipinin yanı sıra, hakkında ya az sayıda eser kaleme alınmış veya hiç eser telif edilmemiş, bedevî, ahmak, çirkin, dilenci, hazırcevap, işgüzar (fuzûlî), obur, tufeylî, ağzı bozuk/edepsiz (mâcin), sakîl ve daha pek çok karakter için de verimli bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

Böyle bir konuda çalışacak olan araştırmacının, her şeyden önce, uzun soluklu bir kaynak tarama sürecine hazırlıklı olması, telif edilmiş edebiyat koleksiyonlarındaki malzemeyi sabırla ve özenle seçip ayıklaması gerekir. Ancak bu derlenen malzeme, kendi içerisinde sistematik bir tasnife tabi tutulmadığı sürece bilimsel bir değer ifade etmekten uzak olacaktır. O nedenle, bu dağılık ve konu bütünlüğünden yoksun rivâyet yığınının, Arap edebiyatındaki belirli bir tipin karakteristik hususiyetlerini saptamak üzere bir sisteme kavuşturulma ihtiyacı vardır. Ne yazık ki ülkemizde, Arap edebiyatı sahasında şu ana kadar, bu yönde yeterli çalışmanın yapıldığını söylemek pek mümkün görünmemektedir.

İşte bu makale, tipoloji bakımından zenginliği su götürmez nitelikteki klâsik Arap edebiyatının -ve elbette mizahının da- bu yönüne dikkat çekmek amacıyla, Arap toplumsal yaşamının ilgi çekici ve reel karakterlerinden biri olan 'sakîl' tipini etraflı biçimde ele alacaktır. Ancak öncelikle, bu tip hakkında Arap edebiyatı kaynaklarında oluşan terminolojiyi ve literatürü tanımaya ihtiyaç vardır.

Literatür

İbn Abdi Rabbih (ö. 328/940), bir kültür hazinesi değerindeki ansiklopedik eseri *el-Ikdu'l-ferid*'in ikinci cildinde *Tabakâtu'r-ricâl* başlığı altında *sukalâ* sınıfını ayrıntılı bir şekilde inceler. Onun burada verdiği bilgiler, daha sonra Süyûtî'nin *İthâfu'n-nubelâ bi ahbâri's-*

sukalâ'sındaki bilgilerin neredeyse yarısını teşkil eder. Süyûtî'nin *sakîl* tipine dair kaleme aldığı bu küçük risâlesi *İthâfu'n-nubelâ bi ahbâri's-sukalâ*'dan başka, bu vâdide kaleme alınmış ve tarih bakımından en geriye götürülebilen yegâne müstakil eser, tarihçi ve edip İbnu'l-Merzubân el-Muhawelî'nin (ö. 309/921) *Zemmu's-sukalâ*'sıdır. Konuyu nispeten sistematik biçimde ele alan bu eserin muhtevastındaki manzum ve mensur parçaların, müteakip dönemlerde telif edilen birçok esere, zaman zaman da metinde tasarruflar yapılarak dağıldığı görülmektedir.

et-Teşbihât müellifi İbn Ebî Avn (ö. 322/934); Ebû Nuvâs (ö. 198/813), İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896) ve İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/909) gibi hiciv yönü ağır basan bazı şâirlerin, *sakîl* hakkında söylediği birkaç manzum parçayı, eserinin "*Fî's-sukalâ*" (*Sakîl insanlara dâir*) başlıklı bölümünde bir araya getirmiştir. Hemen hemen aynı dönemde, İbrâhîm el-Beyhakî (ö. 320/932) *el-Mehâsin ve'l-mesâvî* adlı eserinin "*Mesâviu's-sukalâ*" başlığını taşıyan bölümünde, konuyla ilgili olarak mensur ve manzum anekdotlar nakletmiştir.

İbn Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), hikemî kaynaklar bakımından oldukça zengin eseri *Behcetü'l-mecâlis ve unsu'l-mucâlis*'te, beşeri ilişkileri hak ve sorumluluklar bağlamında ele alırken, sohbet ve konuşma âdâbı, ziyâret âdâbı, günlük faaliyetlere dair görgü kuralları konularına İslam ahlâkı zaviyesinden değinmiştir. Bu bağlamda, o, *sakîl* tipine ayırdığı özel bölümde "*Bâbu's-sukalâ ve't-tufeyliyyîn*", kendisine ulaşan malzemeyi büyük ölçüde tasnife gayret etmiştir. Bu bakımdan, özellikle onun bu eseri, konu hakkında son derece toparlayıcı bir klâsik çalışma sayılabilir.

Beşinci yüzyıl müelliflerinden İbrâhîm b. Ali b. Temîm el-Husrî el-Kayravânî (ö. 413/1022), *Zehru'l-âdâb* adlı eserinin "*Elfâz li-ehli'l-asr fî sıfâti's-sukalâ*" başlıklı bölümünde, sakîller için söylenmiş hikemî cümleleri ve meselleri lirik bir tonda ve düzende sıralamıştır.

Yine bir Kayravanlı edip ve tarihçi olan Rakîk el-Kayrevânî (ö. 425/1034) ise, *Kutbu's-surûr fî vasfi'l-enbize ve'l-humûr* adlı eserinin "*Zikru mâ câe fi's-sukalâ*" başlıklı bölümünü, sakîllere dair söylenmiş manzum ve mensûr edebî malzemeye tahsis etmiştir.

Râgıb el-İsfehânî'nin (ö. 502/1108), *Muhâdarâtu'l-udebâ ve muhâverâtu'l-buleğâ ve's-şu'arâ* adlı beş ciltlik eserinde, "*Vasfu sakîl*"; "*el-Hass alâ musâberati's-sakîl*"; "*Su'ûbetu mulâkâti's-sukalâ*"; "*el-Ahvâlu'l-mufdiye li's-sikal*"; "*et-Ta'rîz bi sakîl*" gibi başlıklarla konuyu nispeten geniş bir çerçevede ve çeşitli başlıklar altında incelenmeye çalıştığı görülür.

7. yüzyıl müelliflerinden el-Vatvât¹ (ö. 632-718), *Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha ve uraru'n-nekâisi'l-fâdiha* adlı eserinin "Fî zemmi's-sakîl ve'l-bağîz bime'stuhsine mine'n-nesr ve'l-karîz" başlıklı bölümünde, manzum ve mensur olarak sakîller aleyhinde söylenmiş sözlere yer vermiştir.

Son olarak, geç dönem müelliflerinden el-Yûsî² (ö. 1040-1102), *Zehru'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem* adlı deyimler ve atasözleri antolojisinde, "eskal min fil" (*Filden daha ağır*) deyimini çerçevesinde *sakîl* kavramına oldukça geniş sayılabilecek bir yer ayırmıştır³. Aynı yazarın *el-Muhâdarât fi'l-luga ve'l-edeb* adlı eserininin "Bâb fî zikri şey min ahbâri's-sukalâ" başlıklı bölümünde de bu bilgilerin tekrar edildiği görülmektedir.

Bu arada, *Unvânu'l-mecd fî târihi'n-Necd* adlı eser müellifi Abdullah b. Bişr'in (ö. 1290/1873) torunlarının, 2006 senesinde, dedeleri İbn Bişr'e ait *Murşidu'l-hasâis ve mubdi'n-nakâis* adlı 14 sayfalık kıymetli bir yazmayı Kral Abdülaziz Köşkü kütüphanesine hediye ettikleri bilinmektedir. Zirikli'nin *el-A'lâm*'ında, sözü edilen risâlenin sukalâ ve tufeyliyyûna dair olduğu belirtilmekte, kezâ, Arap basınında yer alan bazı yorumlardan da, yazmanın, 'âdâbu'l-meclis'e ve bazı nâhoş sosyal davranışlara tahsis edildiği anlaşılmaktadır.

Sem'ânî'nin (ö.562/1167) *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*'inde, Ebû Ali el-Haddâd'a (ö. 515/1167) isnad edilen *Kitâbu zemmi'l-buğadâ ve's-sukalâ* adlı bir risâle hakkında ise -diğerleri gibi bu eserin de günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmediğinden-⁴ etraflıca söz etmek mümkün görünmemektedir.

Şu halde elimizdeki kaynaklar, *sakîl* tipine dair kaleme alınmış müstakil bir kitap ve risâle çalışması ile, yine bu konuya dair hacimli eserlerin muhtevâsında özel bir başlık altında toplanan malzemeden oluşmaktadır. Elbette hacimli Arap edebiyatı kaynaklarında, bu hususa temas eden tek tük bilgilere dağınık da olsa rastlanabilir. Ancak eldeki mevcut malzeme, bize, *sakîl* tipinin karakteristik yönle-

¹ Muhammed b. İbrâhîm el-Kutubî el-Vatvât: *Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha* adlı eseri şöhret bulmuş Mısırlı sahaf.

² Ebû Alî Nüreddîn el-Yûsî: Mâlikî fakihî ve edîbî. Engin bilgi birikimi dolayısıyla 'Çağının *Gazzâlîsi*' olarak anılmıştır.

³ Sözelimi A'meş, yanına oturan bir adamı istiskal ettiği zaman şu beyti okurmuş:

فَمَا الْفِيلُ تَحْمِيلُهُ مَيْتًا بِأَثْقَلِ مِنْ بَعْضِ جُلَّاسِنَا!

Leşini taşıdığı bir fil, bazı arkadaşlarımızdan daha ağır değildir, bil!

Hasen el-Yûsî, *Zehru'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem* (I-III), nşr. Dr.Muhammed Hacı-Dr. Muhammed el-Ahdar, Dâru's-sekâfe, 1. Baskı, 1981, II, 11.

⁴ el-Mervezî, Ebû Sa'd, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr* (I-II), thk. Munîra Nâcî Sâlim, Riyâsetu dîvânî'l-evkâf, 1. Baskı, 1975, I, 178.

rine dâir ve klâsik dönemde teşekkül eden *sakîl* edebiyatının mâhiyeti hakkında yeterli bir fikir verecek düzeydedir.

Terim ve kavramlar

Klâsik Arap mizahında, kendisi hakkında en çok malzemeye rastlanılan tiplerin başında gelen sakîlin (ثَقِيلٌ çoğ.: ثِقَالٌ veya nâdir olarak ثَقَالٌ) gerek klâsik gerekse modern sözlüklerdeki temel anlam karşılığı 'ağır/ağurluğu olan'dır. Bu sözcük daha sonraları metaforik bir anlam kazanarak, klâsik edebiyatın, tipler ve karakterler bağlamında üzerinde en fazla durduğu kavramlardan biri hâline gelmiştir. Edebiyat kaynaklarındaki zengin çağrışımları dikkate alındığında, ثَقِيلٌ sözcüğüne dilimizde karşılık olarak gösterilebilecek anlamlar şöylece sıralanabilir:

- ✓ (bir sebepten ötürü) seilmeyen, kendisinden hoşlanılmayan, sevimsiz, antipatik, soğuk, itici (kimse);
- ✓ Hoşsohbet olmayan, muhabbeti tat vermeyen (kişi);
- ✓ ortamdaki varlığı başkalarını huzursuz eden (kimse);
- ✓ tahammül edilmez, katlanılmaz, dayanılmaz, çekilmez ölçüde sıkıcı (kimse);
- ✓ başkalarına yük/külfet olan (kimse)⁵;
- ✓ kendisinden nefret edilen, iğrenç, menfur (kimse).
- ✓ (soru veya istekleriyle) ısrarcı davranan, sıkboğaz eden, burnaltan, insanın tepesine binen (kimse)⁶.
- ✓ sırnaşık, düşüncesiz, vurdumduymaz, davranışlarıyla başkalarını rahatsız ve taciz eden (kimse), halden anlamayan, anlayışsız⁷.

⁵ Süfyân-ı Sevrî'nin, Zâide b. Kudâme'ye söylediği;

لَوْ كُنْتُ مِنَ الْبِغَالِ لَكُنْتُ مِنَ بِغَالِ النَّقْلِ.

Şâyet bir katır olsaymışım, herhalde bir yük katırı olurmuşum!

sözünde bu mânâyâ dönük bir espri bulunmaktadır. Bkz. İbnu'l-Merzubân, el-Muhavvelî, *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, thk. Me'mûn Muhammed Yasîn, Muessesetu ulûmi'l-Kur'an, Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı (1412/1991), 61.

⁶ Sakîlin, bir hususu anlamama noktasındaki inat ve ısrarı gayet güzel ve sanatlı biçimde şu sözde özetlenmiştir:

مِنْ مُقْتَضِيَاتِ الثَّقَلِ أَنْ يَكُونَ الْإِنْسَانُ يَتَتَايَسُ وَهُوَ يَقْدِرُ أَنْ يَتَكَايَسَ.

Kişinin, anlaşılması son derece mümkün olan bir hususu anlamamak için ısrar ve inatla ayak sürümesi sakîl oluşunun âlâmetlerindedir.

el-İsfahânî, Râğib, *Muhâdarâtul-udebâ (I-V)*, thk. Riyâd Abdulhamîd Murâd, Dâru Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 2004, II, 678.

⁷ Özellikle bu verdiğimiz son anlama uygun bir rivâyet *Kitâbu zemmi's-sukalâ*'da yer almaktadır. Buna göre, sakîl tynetli bir genç, kabilesinden genç bir kıza âşık olan ve onunla -gizli

- ✓ algılaması düşük ve kavrayışsız olduğu için muhatabını sıkın (kimse).
- ✓ saf, câhil.⁸

Sakîl kelimesi, bağlamına göre, bu anlamlardan bir veya birkaçını içerebilir. O nedenle, oldukça zengin çağrışımlara sahip bu sözcük -bir terim gibi düşünülerek- makalenin bütününde Türkçe'ye çevrilmeksizin özgün biçimiyle (sakîl) kullanılacaktır. Ancak hemen vurgulayalım ki, yukarıda verilen olumsuz manaların kişi üzerindeki rahatsız ediciliği, sakîl kimsenin, kalış süresine paralel olarak şiddetlenip azalabilmektedir. Bu yüzden "sakîl" kavramının, temel sözlük anlamı olan "ağır/oturduğu yere mihlanıp kalmış" sözcüğü ile yakın bir ilişkisi vardır. Bu anlam herhalde en güzel biçimde Sâhib b. 'Abbâd'ın (ö. 385/995) şu beytinde dile getirilmiştir:

ثَقِيلٌ قَدْ تَرَبَّعَ فِي الطَّنَافِسِ يَنَافِسُ فِي لَجَاجَتِهِ الْخَنَافِسِ

İşte sergiye bağdaş kurup oturan bir sakil!

Sanki bu ısrar ve inadında, osurgan böceğiyle yarışıyor!⁹

Arap edebiyatı kaynaklarında sıkça rastlayabileceğimiz استتقله ya da أبغضه (onu soğuk ve itici buldu) eylemleriyle; yine sık sık karşı-

gizli- görüşmeye başlayan bir bedevîyi sürekli takip eder ve âşık, sevgilisiyle ne zaman bir tenhada buluşacak olsa hemen yakınlarında biterek onları rahatsız edermiş. *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 50.

أَثْقَلُ مَنْ مِنْ رَقِيبٍ بَيْنَ مَحْبِيبٍ "İki âşık arasına giren kimseden daha anlayışsız" ve "أَثْقَلُ مَنْ مِنْ رَقِيبٍ بَيْنَ مَحْبِيبٍ" "Bir âşığın gizli ilişkisini başkasına duyuran kimseden daha sakîl" atasözlerini de (Bkz. Seâlibî, Ebû Mansûr (429/1038); *et-Temsil ve'l-muhadara*, thk. Abdulfettah Muhammed Hulv, 2.Baskı, Dârul-'Arabiyye li'l-kitâb, 1983, s. 213) bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf* ta, Nisâ suresi 34. ayetin tefsirinde, (واهجروهن) "onları terk edin" şeklinde değil de, "onları bağlayın" şeklinde yorumların da var olduğunu ifade ettikten sonra, bağlama uygun bulmadığı bu yorum hakkında (وهذا من تفسير الثقلاء) "Bu yorum, sakil müfessirlerin yorumudur" değerlendirilmesinde bulunmuştur. Onun bu değerlendirmesinin "saf, câhil" manasını içermemesini düşündüğümüz için, yukarıda ayrı bir madde hâline getirerek vurgulamayı uygun gördük. Bkz. ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Umar, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Muavvad, 1. baskı, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyâd 1998, I, 70.

⁹ *Muhâdarâtu'l-udebâ*, II, 677; İsfahânî, aynı kitabın *Ve mimmâ câe fi'l-hevâmm ve'l-haşerât* başlığıyla açtığı bölümde **hunfesa'/osurgan** böceği hakkında şu bilgileri nakleder: Sabır özelliğiyle bilinir. Bazen sırtına bir diken batar ve bu dikenle doğumu yaklaşmış kadınların yürümesi gibi dolaşmaya başlar. Şayet deve, içinde bu böcekten bulunan alafı yer ve böcek çiğnenmeden yutulduğu için hayvanın midesine canlı olarak ulaşırsa devenin ölümüne sebep olur. Bu hayvan aynı zamanda ısrarcılık özelliğiyle de bilinir. Bkz. *Muhâdarâtu'l-udebâ*, IV, 766.

mıza çıkan ثَقِيلٌ (sevimsiz/antipatik) sıfatı bu tipte ilgili anahtar kavramlardır. Zaman zaman ثَقِيلٌ kavramıyla yakın anlamda olmak üzere (بَغِيضٌ [çoğ. بِغِيضَاتٍ] ve (مَمْقُوتٌ, مَمْقُوتَةٌ) sözcükleri de kullanılmıştır. Bu arada ثَقِيلٌ sözcüğünün, edebiyatta sık sık ظِلٌّ (gölge) ve رُوحٌ (ruh) kavramlarıyla ilişkilendirilerek ثَقِيلُ الظِّلِّ (karşıtı: خَفِيفُ الظِّلِّ) ve ثَقِيلُ الرُّوحِ (karşıtı: خَفِيفُ الرُّوحِ) biçiminde deyimleştiği de görülür. Kavramın, "birine yük veya külfet olma" anlamında kullanılan master biçimi ise تَثْقِيلٌ şeklindedir. Sözgelimi, *Gizâu'l-elbâb şerhu mañzûmeti'l-âdâb* adlı eserde hatırı sayılır hacimde bir bölüm, bu تَثْقِيلٌ bahsiñe ayrılmıştır. Zaten, ilgili eserin ana başlığında (matlab) yer alan إِنَّ التَّثْقِيلَ أَثْقَلَ عَلَى الْإِنْسَانِ مِنَ الْحَمْلِ التَّثْقِيلِ (Bir insana manevi bakımdan yük olma, maddî yükten daha fazla rahatsız eder) cümlesi de konuyu büyük ölçüde özetler mahiyettedir¹⁰.

Ayrıca işâret etmek gerekir ki, 'sakîllik' -edebiyat kitaplarının yanı sıra- terâcim ve tabakât kitaplarında da, bir şahsı tanımlamak üzere müelliflerin zaman zaman başvurdukları sıfatlardan biriydi. Bu gibi klâsik kaynaklarda, bir kişinin karakteristik hususiyetlerini belirlerken, أَدِيبٌ (*edîb*), فَكِيهٌ (*hukukçu*), ظَرِيفٌ (*nüktedan*) ve benzeri sıfatlarının yanında ثَقِيلٌ niteliği de -tercihen مِنَ الثَّقَلَاءِ (*sakîl olarak bilinen zümredendi*) kalıbı ile- kullanılmaktaydı.

Arap edebiyatı kaynakları, sakîl tipine yöneltilen eleştiriler ve bu paralelde oluşan manzum ve mensur rivâyetler bakımından öylesine zengindir ki, bu durum bizi, bu tipin yeterince anlaşılması için Arap sosyal yaşamının mâhiyeti üzerinde bir parça düşünmek gerektiği noktasına götürür. Burada temel soru şudur: "Acaba Araplar hangi sebepten sakîl tipi üzerinde bu kadar etraflıca durmuş ve neticede böylesine zengin bir edebî materyal ortaya çıkmıştır?".

Kanaatimize göre bunun makul nedeni şudur: İslâm'ın ilk yüzyı-lından itibaren Müslüman topluluklar için ilim tahsili ve bilginin paylaşımı ilim meclis ve halkaları aracılığıyla gerçekleşmekteydi. İster temel İslâmî disiplinlerden birinde (tefsir, hadis, fıkâh) büyük bir otorite, isterse mütevâzı çapta bir ilim adamı olsun, hoca veya şeyh vasfını taşıyan kişinin çevresinde bir ilim halkası oluşmaktaydı. Bilginin naklinde not tutturmak (imlâ) kadar ders veya sohbetlerden şifâhî yoldan istifâde etmek de (semâ) izlenen bir yöntemdi. İlim hayatı için vazgeçilmez menbalar hükmündeki bu ilim ve irfan halka-

¹⁰ es-Sefârîni, Muhammed b. Ahmed, *Gizâu'l-elbâb şerhu mañzûmeti'l-âdâb*, thk. Muhammed Abdulaziz el-Hâlidî) 2.baskı, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 2002, II, 122-123.

ları¹¹, zaman içerisinde kendine özgü birtakım usûl ve merâsimler oluşturmuştur.

İşte bu usûl ve merâsimlerin bir kısmı da, ilim ve edeb meclislerinde nasıl davranılması gerektiği, sohbetten feyiz alma ve âzâmi istifâde için ona ilişkin âdâba riâyetin zorunluluğu ile ilgilidir. Bu noktada, bir ilim veya edebiyat halkasına dahil olacak kimsenin dikkat etmesi gereken en önemli husus, o meclisin gerektirdiği ağırlığı sergileyerek etrafındaki sohbet arkadaşlarını rahatsız etmemektir. Aksi takdirde kişi, çevresindekilerce sevimsiz bulunacak, şayet soğuk ve itici tavırlar sergilemeye devam ederse *sakîl* damgası yemekten kurtulamayacaktır. Sohbet âdâbı ile sakîllik arasındaki ilişkinin bir örneği Eksem b. Sayfî'ye (ö. 612 m.) nispet edilen şu sözde görülmektedir: "*Verilen cevapla tatmin olmayıp -başka bir cevap beklentisiyle- sorusunda ısrar eden kişi düpedüz sakîldir*"¹².

Şa'bî (ö. 103/721) ile irtibatlandırılan aşağıdaki rivâyete bakıldığında ise, sakîl ile ondan uzak durmaya çalışan kişi arasında -bakışlarda veya fiziksel olarak- gizli bir kovalamaca söz konusudur. Burada sakîl, ısrarlı bakış, soru ve sıkıştırmalarıyla muhatabını taciz etmekte, muhatabı ise -fırsatını bulabilirse- bu belâyı başından savmaya çalışmaktadır:

(İsrarlı sorularıyla bunaltan sakîl mizaçlı) bir adam Şa'bî'ye, "*Akluma takılan bir meseleyi öğrenmek için peşinde dolaşıp duruyorum*" demiş. Buna karşılık Şa'bî de "*(Aslına bakarsan) yakayı kaptırmamak için ben de senden köşe bucak kaçıyordum!*" cevabını vermiş¹³.

Bu mesele, zamanında, ulemâ ve edipleri öylesine meşgul etmiştir ki, dinî kültürün yalan söylememe noktasındaki ciddi uyarılarına rağmen, sakîl bir insanla aynı sofrayı paylaşmamak ve sıkıcı ortamı teneffüs etmemek adına yalana cevaz verenler çıkmış, hatta, bu işkenceyi yaşamak istemeyenlerin oruçlu olmadıkları halde ken-

¹¹ Şu birkaç eser adı bile bize, ilim halkalarının önemi ve yaygınlığı ayrıca bu halkaya dahil olan kişinin niteliğinin önemi hususunda fikir verebilir: *Edebu'l-mucâlese* (İbn Abdilberr), *Behcetü'l-mecâlis ve unsu'l-mucâlis* (İbn Abdilberr), *Nuzhetü'l-mecâlis ve muntehabu'n-nefâis* (es-Sufûrî), *el-Celîsu's-sâlih ve'l-enîsu'n-nâsîh* (İbn Zekeriyâ), *es-Sadâka ve's-sadîk* (Ebû Hayyân et-Tevhîdî); *Âdâbu'l-ışra ve zikru's-suhbe ve'l-uhuvve* (Ebu'l-Berakât el-Ğazzî); *Âdâbu's-suhbe* (es-Sulemî) ve diğerleri.

¹² *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 50. İmam Şa'bî'nin başından geçen şu komik hâdise de bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir:

Birgün sakîl bir adam, İmam Şa'bî'ye gelerek, "*Abdest alırken sakalı meshetmenin hükmü nedir?*" diye sormuş. O da, "*(Câizdir, ancak) suyu sakal diplerine kadar yeterince ulaştırmalısın*" demiş. Adamın, "*Öyle de olsa, yine de suyun bütün yüzeye temas edeceğinden emin değilim*" demesi üzerine, Şa'bî cevabı yapıştırmış: "*O halde içinin tam anlamıyla rahat etmesi için sakallarını bir gece öncesinden suya yatır!*". *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 67.

¹³ *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 67.

dilerini oruçlu takdim etmelerine göz yumanlar bile olmuştur¹⁴. Medine'nin önde gelen hadis âlimlerinden Yahyâ b. Sa'îd'in (ö.143/760), kendisinden hadis öğrenmeye gelen sakîl tabiatlı bir kişiye dayanamayıp şöyle söylediği nakledilmektedir: "Elinde bir hadisle bana gelip soru sormandansa, eline kırbacını alıp beni kamçılamanı tercih ederim!"¹⁵. Sakîl mizaçtaki insanlara duyulan bu -bir yerde kolektif- tepki, ünlü dil bilgini Asmaî (ö. 216/831) tarafından son derece keskin biçimde dillendirilmiştir: "Yeryüzünde bir tek sakîl bile kalsa, bu zümreye olan nefretim sönmeyecektir!"¹⁶.

İşte, başlangıçta ilim meclislerinde ve sohbet halkalarında daha çok başvurulduğunu tahmin ettiğimiz *sakîl* kavramı, daha sonraları gündelik dilde belirli bir tipi tanımlamak üzere yaygın biçimde kullanılan bir sıfat hâlini almıştır. Şimdi, temel edebiyat kaynaklarında bu tipe ilişkin yapılan tanım ve tariflere bir göz atalım.

Edebiyatta 'sakîl' tipi tasvir ve tanımları

En genel nitelikleri düşünülürken, *sakîl*, bulunduğu ortamın tadını kaçıran, havasını berbad eden, en keyifli meclisleri bile kasâvete boğan kimsedir. A'meş'in (ö. 148/765) değerlendirmesine göre, sakîl mizaçlı bir insanı sadece görmek dahi kişide sıkıntılı bir hâlet-i rûhiye yaratır, hele konuşulduğunda bu işkencenin şiddeti katlanarak artar. Bu manalar, bir sakîlin, başka bir sakîli tarif sadedinde terennüm ettiği şu satırlarda gayet güzel anlatılmıştır:

ثَقِيلٌ وَثَقِيلٌ وَثَقِيلٌ أَنْتَ يَا هَذَا ثَقِيلٌ
وَفِي الْمَخْبِرِ فَيْلٌ أَنْتَ فِي الْمَنْظَرِ إِنْسَانٌ
فَسَدَ الظِّلِّ الظِّلِيلُ! وَلَوْ تَعَرَّضْتَ لِظِلِّ

Be Adam! Sen katıksız bir sakîlsin, sakîlsin, sakîlsin,
Görünüşte insanı andırıyorsun ancak gerçekte bir filsin.
Eğer bir gölgeye musallat olsan, orayı da berbat edersin.

(Yani gölge gibi değerli bir yer, senin orada bulunmanla değerini kaybeder. Seninle beraber gölgede oturmaktansa, güneşte durmayı tercih ederim.)¹⁷

Görüldüğü gibi, bedevînin yaşam koşulları dikkate alındığında, son derece makbul, muteber hatta zaman zaman zorunlu olan '*gölge*' dahi, bir sakîlin orada bulunmasıyla katlanılmaz hâle gelmektedir.

¹⁴ *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 26.

¹⁵ *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 34.

¹⁶ *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 31.

¹⁷ *Zehru'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem*, II, 11.

İşte bundan dolayı, geçmişte -halife, emir, vâli, kadı vb.- âmir pozisyonunda görev yapan kişiler, emirleri altında çalışacak kimse-leri belirlerken, onların hoşsohbet insanlar olmasına ayrı bir önem vermişlerdir. Sözgelimi Ebû Usâme, adamlarından kendisine bir kâtip bulmalarını istediğinde, onda istemediği en belirgin vasıf olarak sakîllîği zikretmektedir: “*Bana, şöyle hoşsohbet bir adam bulun. Aman ha sakil olmasın! Aman ha sakil olmasın!*”¹⁸.

5. yüzyılda kaleme alınan *Zehru'l-âdâb*, bize, sakîl hakkında, birçoğu edipler, nüktedanlar ve ulemâ arasında yaygın biçimde tedâvül ettiği anlaşılan lirik formda veya mesel türünde zengin tanımlamalar verir. Husrî'nin, kendi dönemine ilişkin verdiği bu tanımlardan çarpıcı bazı örnekler, özgün biçimleri edebî değer taşıdığı için, orijinal şekliyle aşağıya alınmıştır¹⁹:

Görünüşü rahatsızlık verici,
konuşmaları huzursuz eden, hal ve hareketleri batan kimse

فَلَانٌ ثَقِيلُ الطَّلَعَةِ، بَغِيضُ التَّفْصِيلِ وَالْجُمْلَةِ،
بَارِدُ السُّكُونِ وَالْحَرَكَةِ.

Sırtında *sakîl* insanı taşımaya
tahammül eden yeryüzü, nasıl olup da emâneti yüklenmekten
kaçınmış, anlam veremiyorum?!

وَلَا أَدْرِي كَيْفَ لَمْ تَحْمِلِ الْأَمَانَةَ أَرْضٌ
حَمَلَتْهُ؟

Üstünde *sakîl* insanı taşıyan
yerkürenin, denge için dağlara ne
ihtiyacı olabilir ki?!

كَيْفَ احتاجتِ (الأرضُ) إِلَى الْجِبَالِ بَعْدَ مَا
أَقْلَنْتُهُ؟

Ondaki surat, gece vaktinde âfet,
gündüz vaktinde musibet gibi.
Sükûneti huzursuzluk veren,
hareketi rahatsız eden kişi

كَأَنَّ وَجْهَهُ أَيَّامُ الْمَصَائِبِ، وَلَيَالِي التَّوَائِبِ.
هُوَ ثَقِيلُ السُّكُونِ، بَغِيضُ الْحَرَكَةِ.

(Onun varlığı) mahsul olmadığı
halde ödenen vergi (gibi insana
dokunur); hasta değilken alınan
ilaç gibi (zarar verir).

هُوَ أَنْقَلُ مِنْ خَرَّاجِ بِلَا غَلَّةٍ وَدَوَاءِ بِلَا عِلَّةٍ.

Göz ile göz kapağı arasındaki
çapak gibi batıcı; ayak tabanı ile
ayakkabı arasındaki çakıl gibi
rahatsız edici.

هُوَ بَيْنَ الْجَفْنِ وَالْعَيْنِ قَدَاةٌ، وَبَيْنَ الْأَحْمَصِ
وَالْتَّعْلِ حَصَاةٌ.

¹⁸ el-Bustî, Muhammed b. Hayyân, *Ravdatu'l-ukalâ ve nuzhetu'l-fudalâ*, thk. Muhammed Muh-yiddîn Abdulhamîd - Muhammed Abdurrezzak Hamza & Muhammed Hâmid el-Fakiyy, Mat-baatu's-sunneti'l-Muhammediyye, 1949, s. 71; *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 38.

¹⁹ Husrî, İbrâhîm Ali, *Zehru'l-âdâb* (I-II), şerh ve nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, II. Baskı, Dâru ihyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye, I, 441-442.

Sakîl tanımlamalarına ilişkin daha farklı bir liste Ebû Bekir el-Hârezmî (ö. 383/993) tarafından sunulmaktadır²⁰:

(Onunla karşılaşmak) difteriden ölmekten; boşanma belgesinden; bir dostu kaybetmekten; ya da rakibinin suratını görmekten daha beter.

فُلَانٌ أَثْقَلُ مِنْ مَوْتِ الْخُنَاقِ وَكِتَابِ
الطَّلَاقِ وَفَقْدِ الْحَبِيبِ وَطَلْعَةِ الرَّقِيبِ.

(Onunla karşı karşıya olmak) hayatı boyunca günahlara dalmış bir kâfirin ölümle yüz yüze gelmesinden daha korkunç.

فُلَانٌ أَثْقَلُ مِنْ رُؤْيَةِ الْمَوْتِ عِنْدَ الْكَافِرِ
وَقَدْ خَتَمَ أَعْمَالَهُ بِالْكَبَائِرِ.

(Onun varlığı) böğre çomak dürtülmesi gibi rahatsızlık verir; bedendeki amansız bir dert gibi insanın tadını kaçıtır.

فُلَانٌ أَثْقَلُ مِنْ وَخْزٍ فِي الْأَكْبَادِ وَسُقْمٍ
فِي الْأَجْسَادِ.

Sakîl kimseleri ve onların durumlarını ilginç teşbih ve tasvirlerle ifade etme klâsik dönem müelliflerinin bir çoğunda görülen bir tutumdur. Yukarıda verilen iki örnekten başka, Ebû Mansûr eş-Şeâlibî (ö. 429/1038) de, *Lubâbu'l-âdâb* adlı eserinin *التَّغْلُ وَالْبُرْدُ وَالْبُغْضُ وَالنُّقْلُ* başlıklı bölümünde bu geleneğe bağlı kalarak, bize bu maksatla oluşturulan deyim ve mesellerin derli toplu bir listesini vermiştir. Şimdi, *Lubâbu'l-âdâb*'ta zikredilen bu deyimlere -yukarıdaki geçen bazı deyimleri tekrarlamadan- bir göz atalım²¹:

(Filan kişi) durmadan tekrarlanan söz gibi yavan ve tatsız biçimde konuşuyor; (adetâ) gözlerin ve ciğerlerin üzerinde geziniyor.

فُلَانٌ يَحْكِي ثِقْلَ الْحَدِيثِ الْمَعَادِ،
وَيَمْسِي عَلَى الْعُيُونِ وَالْأَكْبَادِ.

Onun yakınlığı, insanın dostunu kaybetmesi ve acı bir sonla yüzyüze gelmesi gibidir.

كَأَنَّ قُرْبَهُ فَقَدْ حَبَّائِبَ، وَسُوءُ
الْعَوَاقِبِ.

Onunla beraber olmak, insanın hayatını kaybetmesi ve apansız ölmesi gibi bir şeydir.

كَأَنَّمَا وَصَلَهُ عَدَمُ الْحَيَاةِ وَمَوْتُ الْفَجَاءَةِ.

Onu terk etmek büyük bir nimete mazhar olmak ve Cennet'ten esen bir meltem gibidir.

كَأَنَّمَا هَجَرَهُ قُوَّةُ الْمِنَّةِ، وَرِيحُ الْجَنَّةِ.

²⁰ el-Kutubî el-Vatvat, Ebû İshak Burhaneddin, *Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha*, Dâru Sa'b, Beyrut, s. 460.

²¹ Seâlibî, Ebû Mansûr (429/1038), *Lubâbu'l-âdâb*, thk. Ahmed Hasan Besic, 1.Baskı, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1997, s. 70.

Sübhanallah! Böylesine zayıf ve nahif bir bedende dağlar gibi (ağır ve sıkıcı) bir ruh!

يَا عَجَبِي مِنْ جِسْمٍ كَالْحَيَالِ وَرُوحٍ
كَالْجِبَالِ!

O somurtkan ve kasvetli, Cehenem'in zemheririnden daha soğuk.

هُوَ أَبْرَدُ مِنَ الزَّمْهَرِيرِ، بِالْعَبُوسِ الْقَمْطَرِيرِ

Bir sakilin insan ruhuna verdiği eziyeti tanımlarken lirizmin gücünden olabildiğince yararlanan klâsik dönem edip ve şâirleri, nazım ve nesir karışımı üslupta da dirâyetlerini sergilemişlerdir. Bu bağlamda, klâsik Arap mizâhının önde gelen nüktedanlarından Ebu'l-'Aynâ (ö. 283/896), arkadaşı kalmanın (vahşet hâli), sıkıcı biriyle muhabbet etmeye (sohbet hâli) tercih edilmesini gerektiğini yine sanatlı bir cümleyle dile getirmiştir:

رُبَّ وَحْشَةٍ أَمَّتْ مِنْ جَلِيسٍ، وَوَحْدَةٍ أَنْفَعُ مِنْ أُنَيْسٍ.

Nice yalnızlık, bir dostla beraber olmaktan yeğdir²².

Bişr el-Hâfî, sukalâ tâifesini "gözleri, kendilerine ilişir ilişmez rahatsız olmaya başladığı kesim (سَخْنَةُ الْعَيْنِ)" olarak tanımlarken, Mezhep imamlarından Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), bu zümreyi 'bidat ehli' olarak yorumlamıştır²³. İslâm'ın ilk yüzyılında selef ulemâsının ehl-i bidata olan menfî bakışının keskinliği ile sukalâ tâifesine yöneltilen tepkinin sertliği arasındaki paralellik gerçekten düşündürücüdür.

En ilginç sakil tanımlamalarından birini ise Hammâd b. Seleme yapmıştır:

الصَّوْمُ فِي الْبُسْتَانِ مِنَ الثَّقَلِ

"Bağlık bahçelik bir yerde oruç tutmak sakillik sayılır."²⁴

Kaynaklarda 'sakil' tipi eleştirisi

Esâsen çok eski dönemlerden itibaren, toplumların bilge kesimlerince bu insan tipi hakkında -bazen açık bir dille bazen de üstü kapalı biçimde- birtakım eleştirilerin yapıldığına, sözü edilen malzemenin de ya hazırcevap karakterli anekdotlar bağlamında veyahut da hikmetli sözler bünyesinde kültürden kültüre aktarıldığına şahit olmaktadır. Aşağıdaki rivâyetin, Calinus, Enüşîrvân, Ebû Miclez ve

²² el-Ebşihî, Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Mustatraf fi kulli fenn mustazraf*, haz. Muhammed Hayr Tu'me el-Halebî, Dâru'l-maârif, 3.Baskı, Beyrut, 2001, s. 131.

²³ *Ravdatu'l-ukalâ ve nuzhetu'l-fudalâ*, s. 71.

²⁴ *Ravdatu'l-ukalâ ve nuzhetu'l-fudalâ*, s. 68; en-Nemerî, İbn Abdilberr, *Beh-cetu'l-mecâlis ve unsu'l-mucâlis* (I-VI), thk. Muhammed Mursî Hûlî; Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire, II, 735.

halife Me'mûn gibi çok farklı dönem ve toplumlarda yaşamış şahsiyetlere atfedilmiş olması, bize, insanların belirli bir kültür malzemesini ortak veya benzer ihtiyaçlarla nasıl dilden dile aktardıklarını düşündürmektedir:

Calinus'a, "Sakîl bir insana katlanmak neden ağır (sakîl) bir yük taşımaktan daha zordur?" diye sorulunca şu yanıtı vermiş: "Çünkü sakîl insanın ağırlığı, olduğu gibi muhatabının yüreğine çöker. Kalp bu yükü taşımakta yalnız kaldığı için çok ızdırap çeker. Halbuki ağır bir nesnenin kaldırılmasında insanın kuvvetine (ruhuna) beden de iştirak eder"²⁵.

Klâsik Arap edebiyatında, sakîl kavramı etrafında yapılan yorum ve eleştirilerin yaygınlığı -bazı rivâyetlere bakılırsa- zamanla bunun edebî bir zevk ve gelenek hâlini aldığı göstermektedir. O nedenle olmalı ki, klâsik dönemin meşhur ve gözde tatlılarından pâluzenin tadı, sakîl insanlar hakkında atıp tutmaktan alınan hazla mukâyese edilerek,

فَالْوَدَجُ أَحْلَى مِنَ الْوَقِيعَةِ فِي الثَّقَلَاءِ.

Bu pâluze, sakîl insanların aleyhinde atıp tutmaktan daha tatlı²⁶

denilmiştir. Bir başka rivâyette ise sakîl tipe yöneltilen eleştiriden alınan haz, dünya nimetleri arasında ilk dörde girmiştir:

Şu dördü hariç, dünyada insana haz veren hiçbir şey kalmadı: Dostlarla sohbet etmek, kadîd (kesilmiş ve kurutulmuş et) yemek, uyuz kapmış bir uzvu kaşımak, sakîl insanlar aleyhinde atıp tutmak²⁷.

Belli bir düşünce kalıbını yansıtan bu son iki nakil bize, dönemin sohbet halkalarında ve edebî meclislerinde, sakîl insan tipine yönelik eleştirilerin yoğun bir şekilde yapıldığı ve bu meyanda sakîllerle ilgili anekdotların zikredilmesinin bu meclis ve sohbet halkalarının ayrılmaz bir parçası hâline geldiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, Arap edebiyatı, kültür ve örfünden önce, sakîl tipine yönelik ilk eleştirinin İslâm'ın temel iki kaynağındaki durumuna bir göz atmakta yarar vardır.

²⁵ İbn Abdi Rabbih, *el-Ikdu'l-ferîd* (I-VII), thk. Ahmed Emîn & Ahmed ez-Zeyn & İbrâhîm el-Ebyârî, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 3.Baskı, Beyrut-Kâhire, 1965, II, 295; Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer; *Rabî'u'l-ibrâr ve nusûsu'l-ahbâr* (I-IV), thk. Târik Fethî es-Seyyid, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1.Baskı, Beyrut, 2006, I/1, 347; *Muhâdarâtu'l-udebâ*, II, 678.

²⁶ es-Seâlîbî, Ebû Mansûr, *Kitâbu hâssi'l-hâss*, thk. Hasan el-Emîn, Dâru mektebeti'l-hayât, Lübnan, s. 35.

²⁷ *Muhâdarâtu'l-udebâ*, II, 680; Sakîl kimselere dil uzatmak, *Zehru'l-ekem*'de, Abdurrezzâk b. Ma'mer'in ilginç zevkleri arasında kaydedilmektedir. *Zehru'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem*; II, 12.

Dinî kültürde 'sakîl'

Sakîl sözcüğü -bu makalede çerçevesi çizilmeye çalışılan bir kavram olarak- ne Kur'ân-ı Kerim'de ne de hadis-i şeriflerde geçmektedir. Ancak Ahzâb suresinin 53. ayetinin bu kavrama ilişkin çağrışımlar içerdiği hemen bütün müfessirlerce kabul edilmiştir. İlgili ayet şöyledir:

﴿إِذَا دُعِيتُمْ فَأَدْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ﴾

(Ey iman edenler! (Evlere) ancak davet olduğunuzda girin. Yemeği yedikten sonra da hemen dağılın. Sohbet etmek için de olsa bekleyip durmayın!) (Ahzâb: 53)

Tefsirlerde nakledildiğine göre, Hz. Âişe bu âyetin sakîller zümresi hakkında nazil olduğunu belirtmiş²⁸ ve Cenâb-ı Hakk'ın sakîllerin bu türlü davranışlarını hoş görmediğini ifâde eden böyle bir ayeti inzal etmesinin, sakîllığın ne derece rahatsız edici bir sosyal fenomen olduğunu gösterdiği değerlendirmesinde bulunmuştur²⁹. Onun bu değerlendirmesinin sonraki dönem ulemâsınca da hemen hemen ihtilafsız bir şekilde benimsendiğinde şüphe yoktur.

Hadis kaynaklarında da durum farklı değildir; yani, doğrudan *sakîl* sözcüğünün kullanımı yerine, hadislerde, sakîl manasına yorumlanabilecek dolaylı çağrışımlar söz konusudur. Sözelimi, İbn Merzubân'ın, *Kitâbu zemmi's-sukalâ*'sında Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla naklettiği aşağıdaki hadisin sakîl kimseler hakkında vârid olduğu yorumu yapılmıştır³⁰:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ "أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَبْغَضِكُمْ إِلَى اللَّهِ؟"، قُلْنَا "بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ". قَالَ فَظَنَنْتُ أَنَّهُ سَيَسِمِي رَجُلًا فَقَالَ "إِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَى اللَّهِ أَبْغَضُكُمْ إِلَى النَّاسِ".

Ebû Saîd el-Hudrî anlatıyor: (Birgün) Hz. Peygamber (bize), "Size, insanların Allah'a en sevimsiz gelenini haber vereyim mi?" dediğinde, biz, "Evet, ey Allah'ın elçisi diye karşılık verdik". Ebû Saîd devamında diyor ki: Ben, Hz. Peygamber (galiba) isim zikredecek diye düşündüm. Ancak o şunu söyledi: "İçinizde Allah'a en sevimsiz olanınız, insanlara en sevimsiz geleninizdir!"³¹.

²⁸ *el-Ikdu'l-ferîd*, II, 295; *Rabî'u'l-ibrâr*, I/1, 346; *Muhâdarâtu'l-udebâ*, II, 679.

²⁹ Bkz. *el-Keşşâf*, IV, 89.

³⁰ *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 15.

³¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat* (I-X), thk. Târik b. İvazullah b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî, Dâru'l-haremeyn, Kahire, 1415/1995, VI, 136.

İbn Abbâs kanalıyla ulaşan aşağıdaki hadisten yola çıkılacak olduğunda ise, sakîlliğin, İslam dinince tasvip edilmeyen sosyal davranışlar listesinde baş sırayı işgal ettiği görülecektir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ فَقَالَ "أَلَا أُنبئُكُمْ بِشَرِّكُمْ؟" قَالُوا "بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ". قَالَ "الَّذِي يَنْزِلُ وَحْدَهُ وَيَجْلِدُ عَبْدَهُ وَيَمْنَعُ رَفْدَهُ. أَلَا أُنبئُكُمْ بِأَشْرَ مِنْ هَذَا؟ الَّذِي يَبْغِضُ النَّاسَ وَيَبْغِضُونَهُ!"

İbn Abbâs naklediyor: (Birgün) Hz. Peygamberin yanına uğramıştım. O, (bize) "Size, içinizdeki en kötülerini haber vereyim mi?" diye sordu, biz de, "Evet, ey Allah'ın elçisi" dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dedi: "(En kötüleriniz) tek başına oturanlarınız, kölesini kırbaçlayanlarınız ve ona hak ettiği şeyi veremeyenlerinizdir. Peki size bundan daha da kötü birini haber vereyim mi? O, insanları sevmeyen, insanların da kendisini sevmeyip köşe bucak (kendisinden) kaçtıkları kimsedir!"³².

Bu arada, oldukça değişik varyasyonları bulunan aşağıdaki meşhur hadisin, Hz. Peygamberin, sakîl insan olmaktan kaçınmaları hususunda mü'minlere sık sık tekrarladığı bir tavsiyesi olarak anlaşılması da mümkündür:

حَرِّمَ عَلَى النَّارِ كُلِّ هَيْبٍ لَيْنٍ سَهْلٍ قَرِيبٍ مِنَ النَّاسِ.

Her kim insanlara karşı, yumuşak, anlayışlı, hoşgörülü ve sevecen bir yapı içinde olursa, Cehennem ateşi kendisine haram olur.

Müslümanı, diğer Müslümanların, elinden ve dilinden emin oldukları kimse olarak tarif eden, ahlak temalı bir diğer hadis (الْمُسْلِمُ مَنْ (سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ) için de yukarıda söylenen husus geçerlidir.

Bunlara ilave olarak, bazı önemli Müslüman şahsiyetlerin, bu konuya ilişkin düşüncelerini etraflarındaki insanlarla paylaştıkları, yeri geldikçe, çevrelerini rahatsız eden insan tipini inceden inceye iğneledikleri görülmektedir. Sahâbeden Ebû Hureyre'nin, sakîl bir insanla karşılaştığında,

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا وَلَهُ، وَأَرْحِنَا مِنْهُ!

Allah'ım! Bizi ve şu (sakîl) adamı bağışla; bizleri onun işkencesinden kurtar!"

şeklinde dua etmesi buna bir örnek teşkil etmektedir³³.

³² et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir* (I-XX), thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefi, Mektebetu'l-ülûm ve'l-hikem, 2. baskı, 1404/1983, I, 178. Bu meşhur hadis, *Câmiu'l-ehâdis* (Suyûtî); *Cemu'l-cevâmi* (Suyûtî); *Zevâidu'l-Heysemî* (Heysemî) gibi daha pek çok hadis kaynaklarında da geçmektedir.

³³ *el-Ikdu'l-ferid*, II, 296; *Behcetü'l-mecâlis ve unsu'l-mucâlis*, II, 734.

Başta gelen musibetleri dahi -bir yerde- nimet olarak algılamak ve onu fırsata dönüştürmek gerektiği düşüncesindeki İslam ulemâsı ve ahlâkiyâtçıları, dolaylı yollarla, sakîl insanların negatif tarafına vurgu yaparlar. Sözgelimi, fiziksel bir rahatsızlık olan körlük, farklı açıdan bakıldığında, sınanan insanlar için aslında bir nimet ve rahmet olarak da algılanabilir. Zira, bir körün zihinsel konsantrasyonu ve hâfızası daha güçlüdür; hukukta bazı mükellefiyetlerden muaf tutulmuştur; dinî bakımdan kendisini günâha götüren bir çok şeyi görmemektedir. En önemlisi, sakîl ve menfur insanların suratını görmemek gibi bir şansları vardır!³⁴ Nitekim bir nâdire, sakîl birini gören bir adamın şöyle dediğini kaydeder: '*Gözleri görmeyenler böyle bir manzarayla (musibetle) karşılaşmadıkları için ne şanslı!*'³⁵

Gazzâlî (ö. 505/1111) ise, *İhyâu ulûmi'd-dîn'in Kitâbu âdâbi'l-uzle* başlıklı bölümünde, uzletin faydalarından altıncısını '*gözün sakîl karakterdeki insanları görmekten kurtulması*' şeklinde tarif etmiştir. Zira, ona göre, '*sakîl insan görmek*' bir nevi '*yarı körlük*' sayılır³⁶. Bir başka sûfi şahsiyet İbn Tâvûs (ö. 664/1266) ise, sakîlin konuşmasıyla çevresine verdiği rahatsızlığı en az şeytan görmek kadar kötü ve olumsuzluk bir durum olarak değerlendirmiştir³⁷.

Bir insanın, aynı zamanda hem Müslüman hem de hırsız olup olamayacağı konusu kelâm ilmi ve İslam ahlâkı açısından nasıl tartışılmışsa, benzer şekilde, onun hem Müslüman hem de baġîz (nefret edilen/kendisinden tiksilen) bir kişi olup olamayacağı hususu da münakaşa edilmiştir. Bazı değerlendirmelere göre, Müslüman, baġîz olamaz ancak sakîl olabilir³⁸.

Bir sakîlin kişiliği, toplumsal algılayışta öylesine güçlü, ortak çağrışımlar yapıyordu ki, bu sözcük, klâsik dönemin edip, şâir, eleştirmen, nüktedân ve benzeri birçok kesimince müşterek tahkir lafız ve kalıpları üretebilmiştir. Bir insana '*sakîl*' damgasını vurmak, doğrudan ve güçlü bir tezyif üslûbuydu³⁹. Bazı şâirler, taşlamanın şiddetini ve onur kırıcılığını artırmak için araya muhataplarının anne-babalarını, hatta gensele durumlarını da dahil etmekteydi:

³⁴ es-Seâlibî, Ebû Mansûr (429 h./1038 m.), *Tahsinu'l-kabîh ve takbihu'l-hasen*, Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut, s. 29.

³⁵ *Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha*, s. 457.

³⁶ el-Gazzâlî, Ebû Hâmid, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (I-IV), Dâru'l-ma'rife, Beyrut, II, 586.

³⁷ *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 61.

³⁸ *Behcetü'l-mecâlis ve unsu'l-mucâlis*, II, 733; *Gızâu'l-elbâb şerhu manzûmeti'l-âdâb*, s. 122. Bununla birlikte *Guraru'l-hasâisi'te*, Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen bir anekdot şöyledir: Ca'fer es-Sâdık'a müminin baġîz olup olamayacağı soruldu. Bunun üzerine o, "*Hayır olamaz, sakîl de olamaz şeklinde bir cevap verdi*". Bkz. *Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha*, s. 461.

³⁹ *Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha*, s. 457 vd.

Adamın biri, bir muğannî ile tartışması sırasında muhatabını 'Daha, bir numaralı sakîl kimdir, iki numaralı sakîl kimdir tanı-muyorsun!?' diye bilgisizlikle suçlamak ve tezyif etmek isteyince, muğannî şu karşılığı vermiş: "Bu iki sakîli nasıl bilmem? Seni de, babanı da gayet iyi tanıyorum ya!"⁴⁰

Şairlerden biri, bu hikâyedeki özü aşağıdaki mısralarla nazma dökmüştür:

ثَقِيلًا بَرَاهُ اللَّهُ وَابْنِ ثَقِيلَةٍ أَرَى الثَّقَلَ طَبَعًا فِي أَبِيكَ وَفِيكَ
أَبُوكَ إِمَامَ النَّاسِ فِي الثَّقَلِ كُلِّهِمْ وَأَنْتَ وَوَلِيُّ الْعَهْدِ بَعْدَ أَبِيكَ

Sen bir sakîl mahluksun, senin anan da,
Bu haslet mayanızda, sende de babanda da,
Baban sakîller padişâhı cümle âlemde,
O yolun yolcususun, merak etme hiç sen de!⁴¹

'Sakîllik' olumsuz ve itici bir hâl ve vasıf olarak tarif edilince, onun azı ile çoğu arasında herhangi bir fark gözetilmemiştir. Dolayısıyla niteliği olumsuz ve bozuk olan kişiliğe ait bir hususiyetten, nicelik durumu dikkate alınmaksızın her halukarda menfur bir durum olarak söz edilmiştir. Aşağıdaki olayda bunu görmekteyiz:

Birgün Hammâd er-Râviye (ö. 160/776), Mutî' b. 'İyâs'ı (ö. 166/783) ziyâret etmek istediğinde, kapıcılar kendisini içeri almak istememişler. Bunun üzerine Hammâd hemen bir kâğıda şu beyti yazıp içeri yollamış:

هَلْ لَدِي حَاجَةٌ إِلَيْكَ سَيِّئٌ؟ لَا نَطِيلُ الْجُلُوسِ فِيمَنْ يُطِيلُ!

İhtiyaç sahibi birisinin yanınıza girmesine izin var mı?
Zaten uzun oturacak da değil, azıcık kalacak.

Mutî', Hammâd'ın gönderdiği notu okumuş, ancak o da hemen şu beyti yazıp kapıya yollamış:

أَنْتَ يَا صَاحِبَ الْكِتَابِ ثَقِيلٌ وَكَثِيرٌ مِنَ الثَّقِيلِ الْقَلِيلِ

Ey bu notu gönderen, -anla artık- sen sakîlsin!
Sakîl az da kalsa çok da kalsa yine sakîldir!⁴²

Kezâ, tanınmış sûfilerden Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), beş on kişilik bir halkada sohbet etmekteyken, aralarına karışan bir sakîl

⁴⁰ Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha, s. 459.

⁴¹ Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha, s. 459.

⁴² Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha, s. 459; Zehru'l-ekem'de bu diyalogun, sakîl bir adam ile Abdullah b. Mübârek arasında geçtiği kaydedilmektedir. Zehru'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem, II, 12.

dolayısıyla o meclisin havasının bozulduğunu ve oradakilerle hemhal olma arzusunu yitirdiğini dile getirmektedir⁴³.

Sakîl insanın bu dünyada verdiği rahatsızlık ve eziyet, ironik olarak, kişiye âhiret âlemindeki kurtuluşunu sağlayabilecek güçlü bir mağîret ve kefaret vesilesi sayılmıştır:

شَخْصُكَ فِي مَقَلَّةِ النَّدِيمِ أَثْقَلُ مِنْ رَعِيَةِ النُّجُومِ
يَا رَجُلًا ظَلَّهُ عَلَيْنَا أَثْقَلُ مِنْ مَنَةِ اللَّئِيمِ
إِنِّي لَأَرْجُو بِمَا أُلَاقِي مِنْكَ خَلَاصًا مِنَ الْجَحِيمِ

Senin suretinin, sohbetdaşımın gözüne düşen yansıması bile, benim için, yıldızları (saatlerce) rasat etmekten daha ağır bir durum. Ey üzerimize düşen gölgesi bile, şerefsiz birinin minnetinden ağır olan (adam)! Senin bana vermiş olduğun sıkıntıdan dolayı Cehennem'den kurtuluş ümit ediyorum⁴⁴.

Yine, sakîl bir kimsenin, muhatabının psikolojisi üzerinde yarattığı baskı ve ağırlık, Hz. Allah'ın göğe ve yere yüklemek istediği 'emânet'in ağırlığı ile mukâyese edilmiş, neticede sakîlin verdiği ezâ, ilâhî emânetin oluşturduğu mânevî baskıdan daha vahim bulunmuştur. Şâirin, Ebû Süfyân adındaki sakîl bir dostunu hicvetmesinde bu dinî unsuru nasıl başarıyla kullandığını görebilmekteyiz:

رَبِّمَا يَنْقُلُ الْجَلِيسُ وَإِنْ كَانَ خَفِيفًا فِي كِفَّةِ الْمِيزَانِ
وَلَقَدْ قُلْتُ حِينَ وَتَدَّ فِي الْبَيْتِ تَقِيلُ أَرْبَى عَلَى تَهْلَانِ
كَيْفَ لَا تَحْمِلُ الْأَمَانَةَ أَرْضُ حَمَلَتْ فَوْقَهَا أَبَا سُفْيَانَ

Tüy kadar hafif de olsa, bazen beraber oturduğun kişinin ağırlığı çöker (üstüne). Nitekim ben de bir defasında, evime demir atan Sehlân dağından daha ağır birisi için şöyle demiştim: Sırtında Ebû Süfyân'ı taşıyabilen Arz, emâneti nasıl taşıyamaz?!⁴⁵

⁴³ *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 51.

⁴⁴ *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 40-41; el-Beyhakî, Muhammed b. İbrahim, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, haz. Friedrich Schwally, Leipzig, 1902, s. 634.

⁴⁵ el-İsfahânî, Ebu'l-Ferac, *Kitâbu'l-eğânî* (I-XXIV), thk. Semîr Câbir, Dâru'l-fıkr, 2. baskı, III, 181. Bu şiir *Zehru'l-ekem*'de Beşşâr'a nispet edilerek anlatılmakta ve şöyle bir anekdot zikredilmektedir: "Beşşâr'a sık sık gelip giden Ebû Süfyân adında sakîl bir herif varmış. Birgün bu adam Beşşâr'a sorulduğunda şöyle cevap vermiş: Onu taşıyan yeryüzü, emâneti neden yüklenmedi bilmiyorum! O üzerinde iken dağlara nasıl ihtiyaç duyuyor!? Onun yakınımda bulunması, musibet günlerinin ve felâket gecelerinin gelip çatması gibidir. Onunla beraber olmak dostları kaybetmek ve kötü akıbet demektir", *Zehru'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem*, II, 12.

Şu anonim şiir parçasında ise, bir sakîl ile oturmak, bir insanın hayatta karşılaşılabileceği en sıkıntılı durumlarla mukâyese edilmiştir:

لَخَرَطُ قَتَادَةٍ وَلِحَمْلٍ فَيْلٍ وَمَاءُ الْبَحْرِ يُعْرِفُ فِي زَبِيلٍ
وَفَكُّ الْمَاضِغِينَ وَقَلْعُ ضَرَسٍ لَأَهْوَنُ مِنْ مُجَالَسَةِ الثَّقِيلِ

Gevenin dikenini sıyırmak veya bir fili sırtlanmak,
Veya deniz suyunu küfeyle nakletmek,
Veya masseter kasını⁴⁶ (alt çene kemiğinden) ayırmak,
Veyahut da azı dişini sökmek,
Sakîl biri ile bir sohbet halkasında beraber olmaktan
daha az ıstırap verir⁴⁷.

Sakîl, algılaması düşük ve kavrayışsız olduğu için muhataplarının akıl ve zekâsı üzerinde olumsuz tesir yapar. Sürekli olarak sakîl tiplerle oturup kalkmak kişiyi zihnen köreltebilir. Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye (ö. 248/862) nispet edilen aşağıdaki şiirde onun bu yönü vurgulanmaktadır:

إِنِّي أَجَالِسُ مَعْشَرًا نَوَكِي أَخْفَهُمْ ثَقِيلًا
لَا يَفْهَمُونِي قَوْلَهُمْ وَيَدِقُّ عَنْهُمْ مَا أَقُولُ
قَوْمٌ إِذَا جَالَسْتَهُمْ صَدَّتْ لِقَرَبِهِمُ الْعُقُولُ

Öyle budala bir güruhla hemhal oluyorum ki,
En akıllısı bile sakîl (bön),
Ne, merâmımlarımı anlatabiliyorlar bana,
Ne de, sözlerimi kafaları alıyor,
Öyle bir topluluk ki, bir meclisi paylaştığında,
Onlara yakın olmak, akli paslandırıyor⁴⁸.

Zamanın göreceliliği kavramı da, doğal olarak sakîl mizaca sahip kimsenin aleyhine olarak işletilmiştir. İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896), sakîl kimseyle geçirilen kısa bir zaman diliminin insanın gözünde ne kadar büyüyebileceği hakikatini anlatırken, şâirliği kadar tecrübesinin de ipuçlarını vermektedir⁴⁹:

⁴⁶ **Masseter (çiğacme) kası:** Elmacık kemiği yayıyla altçene kemiğinin dış köşesi arasında uzanan dikdörtgen biçimli kas.

⁴⁷ *Behcetu'l-mecâlis ve unsu'l-mucâlis*, II, 741.

⁴⁸ *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 57-58; şiirin farklı versiyonları için bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-ahbâr* (I-II), Dâru'l-kutubi'l-Misriyye, I. Baskı, Kahire, 1930, I, 310; *el-Ikdu'l-ferîd*, II, 299.

⁴⁹ el-Bağdâdî, Ebû İshâk b. Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Avn, *et-Teşbihât (The Kitab al-Tashbihat)*, haz. Muhammed Abdulmuîd Han, London: E. J. W. Gibb Memorial, 1950, s. 298; İbnu'r-Rûmî, Ebu'l-Hasen Ali b. Abbâs b. Cureyc, *Divânu İbn el-Rûmî* (I-VI), thk. Huseyin Nassâr, Vizâretü's-Sekâfe, Mısır, 1993, IV, 1704. Divanda üçüncü sırada bir beyit daha eklenmiş olup şu şekildedir:

وَتَقِيلُ جَلِيسَهُ فِي سَبَاقٍ سَاعَةً مِنْهُ مِثْلَ يَوْمِ الْفِرَاقِ
 قَدْ قَضَى اللَّهُ مَوْتَهُ مِنْذَ حِينٍ وَاجْتَوَى الْمَوْتَ نَفْسَهُ وَهُوَ بَاقٍ
 لَا أَسْمِيَهُ بِأَسْمِهِ قَدْ كَفَانِي أَنَّهُ وَحْدَهُ بَغِيضُ الْعِرَاقِ!

Öyle bir sakîl ki, yanındaki insan âdetâ bir yarış içindedir ve bu yarışın bir saati bile insana ayrılık günü gibi uzun gelir;

Allah ecelini ne zamandır takdir ettiği halde, ölüm dahi nefret edip kendisine yaşamadığından, o da hayatını sürdürüp gitmektedir;

Anmayacağım adını, Irak'ın en menfûr adamı diyeyim de siz anlayıverin!

Çeşitli mezhep ve meşreplere müntesip kimseler de sakîl tiplere yüklenmekteydi. Bunu yaparken, ihtisas alanlarına ait malzemeyi kullanmaktan geri durmuyorlardı. Bunun güzel bir örneğini, Niftavehy (ö. 323/935) vermektedir. O, imlâya dâir özel bir durumu bu maksatla kullanmayı denemiştir. Şöyle ki: Arapça iki özel isim olan Ömer (عُمَرُ) ve 'Amr'ın (عَمْرُو) aslî harfleri ayın, mim ve râ (عمر)'dır. Ancak, harekesiz metinlerde iki isim birbirine karışabileceğinden, 'Amr'ın sonuna, bu karışıklığı önlemek maksadıyla, özel anlamı olmayan bir vav harfi eklenmiştir. İşte Niftaveyh, sakîl bir dostunu hicvederken, hem Arapçaya has bu imlâ kuralını, hem de sürekli tekrarlanan sözlerin insanda oluşturduğu bıkkınlık hâlini -kelimenin tam anlamıyla- oportünistçe kullanmakta ve şöyle seslenmektedir:

يَا ثَقِيلًا عَلَى الْقُلُوبِ إِذَا عَنَّ لَهَا أَيَقْنَتْ بِطُولِ السُّهَادِ
 يَا قَدَى فِي الْعَيُونِ مَا بَيْنَ أَلْفٍ يَا غَرِيمًا أَتَى عَلَيَّ مِيعَادِ
 يَا رَكُودًا فِي يَوْمٍ غَيْمٍ وَصَيْفٍ يَا وَجْوهَ التُّجَّارِ يَوْمَ الْكِسَادِ
 خَلَّ عَنَّا فَإِنَّمَا كُنْتَ فِينَا وَאוْ عَمْرُو أَوْ كَالْحَدِيثِ الْمَعَادِ

Ey kalbe çöken ağırlık! Sen bir göründün mü, uzun uykusuz bir gecenin varlığı kesindir artık! Ey, dostların arasında durumu, gözdeki çapağın durumu gibi -rahatsız edici- olan!; Ey vâdesi dolan borcu tahsile gelen alacaklı kılkı adam!; Sen ey, yazın da kışın da bir türlü yerinden kıpırdamak bilmeyen adam!; Sen ey,

كَشَجَى الْحَلْقِ لَا يُسَوِّغُ وَلَا يُدِّ فَظُّ بَيْنَ اللَّهِ وَبَيْنَ التَّرَاقِي

O, boğazdan aşağı inmeyen ancak dışarı da atılamayan, insanın ümüğüne saplanmış bir kılçık gibidir!

kesat sezonda tüccardaki o surat!; Çek git meclisimizden,
çünkü sen aramızda, 'Amr'ın vavı gibisin ya da bayat nakarat!⁵⁰

Klâsik dönem edebiyatçıları, sakîl insanın muhatabına verdiği ızdırıp duygusunu tasvir ederken mümkün merteye bütün enstrümanları kullanmaya çalışmışlardır. Söz konusu ızdırabın tesir ve derinliği, bir şâirin dizelerinde, hacamatçının elindeki neşterin insan bedeni üzerinde yarattığı keskin acıyla ifâde edilmiştir⁵¹:

ثَقِيلٌ يُطَالِعُنَا مِنْ أَمَمٍ إِذَا سَرَّهُ رَغَمَ أَنْفِي أَلَمٍ
لِنَظَرَتِهِ وَخَزَّةً فِي الْقُلُوبِ كَوَخَزِ الْمَحَاجِمِ فِي الْمُلتَمِّمِ
أَقُولُ لَهُ إِذَا أَتَى لَا أَتَى وَلَا حَمَلْتُهُ إِلَيْنَا قَدَمِ
عَدِمْتُ خَيَالِكَ لَا مِنْ عَمَى وَسَمِعَ كَلَامِكَ لَا مِنْ صَمَمِ!

Öyle bir sakîldir ki, biz acılar içindeyken mutlu bir şekilde çıkıp gelir. Onun bakışının kalbe saplanması, hacamatçının elindeki neşterin hacamat yerine saplanması gibi ızdırıp verir. O geldiği zaman ben, "Gelmez olaydı!" ve "Ayakları onu bize getirmez olaydı!" derim. Senin silüetini dahi görmez olaydım, fakat benim körlüğümden değil! Ve sesini duymaz olaydım, ancak benim sağırılığımdan değil!

Müslüman toplumun örf ve görgü kurallarının -en başta dinî ve yerleşik kültürel referanslar ışığında- belirlenip tespit edilmesinde gayret sarf eden klâsik dönem ulemâsı (bu sözcük burada en geniş manasıyla kullanılmıştır), sakîl karakterinin davranışlarını dikkatle ve hassâsiyetle gözlemlemiştir. Sakîl kavramının edip ve nüktedanların rencide edici ve cesâret kırıcı iğnelemelerini aşarak zaman zaman farklı bilim dallarından uzmanlaşmış ulemanın gündemine de konuk olduğunu görüyoruz. Meselâ, itizâlî kelâm ekolünün önde gelen teorisyen simalarından olan İbrâhim en-Nazzâm (ö. 231/845), sakillığın mahiyetine ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır:

إِذَا عَلِمَ الثَّقِيلُ أَنَّهُ ثَقِيلٌ فَلَيْسَ بِثَقِيلٍ.

Eğer bir sakîl, kendisinin sakîl olduğunun farkına varırsa artık sakîl sayılmaz⁵².

Bir başka anonim değerlendirmede tarif daha da kapsamlıdır:

⁵⁰ Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha, s. 459.

⁵¹ Zehru'l-ekem, II, 12. Bu şiir hafif değişikliklerle İbn Ebî Avn'ın Kitâbu't-Teşbîhât'ında (s. 298) ve Guraru'l-hasâis'te (s. 460) de mevcuttur.

⁵² Rabî'u'l-ibrâr, I/1, 347.

Sakîl karakterli bir insandan hoşlanmak, onu sevecen bulmak veya onunla hemhal olmak; ya da bunun aksine hoş sohbet ve sempatik bir insanı sakîl olarak görmek bir sakîllik işâretidir⁵³.

'Sakîl' ve beden sağlığı

Çok erken dönemden itibaren hekimler, sakîl kimselerin, insanların moral ve psikolojik durumları üzerinde yarattığı olumsuz etki üzerinde ciddiyetle durmuşlar; Yunan filozof ve tabiplerinin bu hususa kaynaklık eden sözlerini nesilden nesile aktarmışlardır. Bu cümleden olarak, ünlü bir hekim ailesinden gelen Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'ye (ö. 313/925), '*Sence hangisi daha acı ve daha katlanılmaz: Sakîl insan mı, yoksa kokusu kötü, tadı zehir gibi olan bir ilacı içmek mi?*' diye sorulduğunda, şu yanıtı vermiştir:

İnsanın hastalığına sebep olan şeyle, neticesi şifâ olan şey elbette birbirine benzemez. Hakikaten sakîl insanla sohbetdaşlık hastalıklara davetiye çıkarır, bedenleri zayıflatır, melankoliye sebep olur, insana acı verir, kişinin kolunu kanadını kırar. İlaç içmek ise, bedenlere canlılık kazandırır, hastalıkları bertaraf eder, zihni keskinleştirir, melankoliyi giderir, tembelliği ortadan kaldırır.⁵⁴

Arapçaya tercüme edilen eserleri vasıtasıyla Müslüman tıp âlimlerini derinden etkileyen, tıbbın yanında hikmetiyle de tanınan Bergamalı Calinus da (Galenos Klaudios) (ö. 201 m.) sakîl literatüründe 'bir tasdik makamı' olarak sık sık kullanılmıştır. Nitekim, ona atfen rivâyet edilen '*Herşeyin bir sıtması vardır, ruhun sıtması ise sakîl insanlara bakmaktır*⁵⁵' sözü, Müslüman dünyanın ulemâ ve edipleri tarafından geniş ölçüde benimsenip değişik varyasyonlarla aktarılmıştır. Bu hususta en çok kullanılan kalıpların üçü şöyledir:

مَجَالَسَةُ الثَّقِيلِ حُمَى بَاطِنَةَ	Sakîl insanlarla oturup kalkmak gizli bir sıtmadır.
مَجَالَسَةُ الثَّقِيلِ حُمَى الرُّوحِ	Sakîl insanlarla oturup kalkmak ruhun sıtmasıdır ⁵⁶ .
مَجَالَسَةُ الثَّقِيلِ حُمَى الرَّبِيعِ	Sakîl insanlarla oturup kalkmak gizli bir sıtmadır ⁵⁷ .
النَّظْرُ إِلَى الثَّقِيلِ يُورِثُ مَوْتَ الْفَجْأَةِ	Sakîle bakmak, ani ölüme sebep olur! ⁵⁸ .

⁵³ *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, s. 47, 72.

⁵⁴ *Guraru'l-hasâisi'l-vâziha*, s. 457.

⁵⁵ *Zehru'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem*, II, 11.

⁵⁶ *Rabî'u'l-ibrâr*, I/1, 347; *Muhâdarâtu'l-udebâ*, II, 678; *Guraru'l-hasâisi'l-vâziha*, s. 457.; *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, s. 632.

⁵⁷ *Rabî'u'l-ibrâr*, I/1, 347.

⁵⁸ *Behcetu'l-mecâlis ve unsu'l-mucâlis*, II, 735.

Yukarıda verdiğimiz kalıpların dile getirdiği mana,

مَجَالَسَةُ التَّقِيلِ عَذَابٌ وَيِيلُ

Sakîl ile oturup kalkmak, Cehennem azâbı gibidir.

ifâdesinde ise daha lirik bir tona büründürülmüştür⁵⁹. Ahmed bin el-Huseyn el-Kûfî de, sakîl insanın belirgin üç alâmetini kâfiyeli bir üslupla dile getirmiştir:

عَلَامَةُ التَّقِيلِ أَنَّهُ يَطِيلُ الْجُلُوسَ وَيَصْدَعُ الرَّؤُوسَ وَيُوجِسُ النُّفُوسَ.

Sakîlin alâmet-i fârikası üçtür: Haddinden fazla oturma, kafa şişirme ve illallah dedirtme⁶⁰.

Bu bağlamda, klâsik Arap mizâhının önde gelen nüktedanlarından Ebu'l-Aynâ da (öl 283/896), arkadaşsız kalmanın (vahşet hâli), sıkıcı biriyle muhabbet etmeye (sohbet hâli) tercih edilmesi gerektiğini yine sanatlı bir cümleyle dile getirmiştir:

رَبِّ وَحْشَةٍ أَمْتَعِ مِنْ جَلِيسٍ، وَوَحْدَةٍ أَنْفَعِ مِنْ أُنَيْسٍ.

Nice yalnızlık, bir dostla beraber olmaktan yeğdir⁶¹.

Sakîl'in sadece edebiyat ve tıp kitaplarına has kalmayıp, devlet protokolünde ve bürokratların gündeminde de önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yöneticilerin 'sakîl'lerle ilişkisi bir devlet meselesi olarak algılanmış, yöneticiler böylesi insanlara karşı nasıl tavır almaları gerektiği hususunda bilgilendirilmiş ve uyarılmışlardır. Bu yüzden, halife saraylarında görev yapan devlet adamları veya hekimler, bedensel ve ruhsal sağlıklarından sorumlu oldukları halifeleri bu gibi insanlarla temas kurmaktan alıkoymaya çalışıyor, bunu, aynı zamanda tıbbî bir reçete olarak düşünüyorlardı. Tarih kitaplarında ve edebiyat koleksiyonlarında buna ilişkin bazı bilgilere rastlamak mümkündür:

⁵⁹ *Behcetü'l-mecâlis ve unsu'l-mucâlis*, II, 738; *Ravdatu'l-ukala ve nuzhetu'l-fudalâ*'da (s. 72), İbn Sîrîn'e isnâden yapılan bir nakilde, bayılma rahatsızlığı ile sakîl insana bakma arasında ilişki kurulduğu görülmektedir: İbn Sîrîn şöyle demiştir: Ben bâdiye ehlinde bir adamın şöyle dediğini işittim:

نَظَرْتُ إِلَى تَقِيلٍ مَرَّةً فَعُشِيَ عَلَيَّ

Bir keresinde sakîl bir adamın yüzüne bakmıştım, bayılıverdim.

⁶⁰ *el-Kayravânî, İbrâhim bin el-Kâsım el-Rakîk, Muhtârât min kutbi's-surûr fî vasfi'l-enbize ve'l-humûr*, el-İntişâru'l-arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2008, s. 305.

⁶¹ el-Ebşihî, Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Mustatraf fî kulli fenn mustazraf*, haz. Muhammed Hayr Tu'me el-Halebî, Dâru'l-maârif, 3. Baskı, Beyrut, 2001, s. 131; *Muhtârât min kutbi's-surûr fî vasfi'l-enbize ve'l-humûr*, s. 305.

Birgün Bahtîşû⁶², Halife Me'mûn'a, "Ey Emirülmüminin! Soğuk ve itici tiplerle oturup kalkmayın. Çünkü kitaplarımızda, bu gibi kimselerle muâşeret etmenin insanın içini kararttığı yazmaktadır" dediğinde, Me'mûn da (bu söze katıldığını ifade sadedinde) bir ayetten iktibasla

﴿وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ﴾

Ben de buna şahitlik edenlerdenim. (Enbiyâ: 56)

demiştir⁶³.

Anonim bir başka tarihsel rivâyet de yaklaşık olarak yukarıdaki bilgiyi teyit etmektedir:

Halifelerden biri, hekimine 'Nabzımı kontrol et!' diye emir vermiş. Hekim nabzı kontrolden sonra 'Beden sağlığınıza normal görünüyor ancak bir nebze huzursuz olmuş gibisiniz. Acaba bugün sakîl bir insanla oturdunuz mu hiç?' diye sormuş. Halife, "Evet" yanıtını verince, hekim eklemiştir: 'Bu huzursuzluğun nedeni kesinlikle o sakîl insan!'⁶⁴

Asmaî (ö. 216/831) ise, sakîl mizaca sahip oluşu, insanı yıpratıp yatağa seren hatta onu neredeyse helâke sürükleyen altı temel sebepten biri olarak zikreder. Bunlar: "(...) Sofra bekleme, hizmetçinin homurdanması, kör lamba, çocuk zırlıtsı, kişinin sevdikleriyle ters düşmesi ve son olarak da sakîl bir insanla karşılaşma"⁶⁵.

Ebû Amr eş-Şeybânî'ye (ö. 206/821), "Neden sakîl bir insan, bize, ağır bir yüke tahammül etmekten daha zahmetli gelir?" diye sorulmuş. Şu yanıtı vermiş: Çünkü sakîl insan, insanın kalbinin tam üzerine oturur. Kalp ise, başın ve bedeninin dayandığı ağırlığa dayanmaz⁶⁶.

⁶² **Bahtîşû' b. Cebrîl (870):** Abbâsî halifelerinden Memûn, Vâsık ve Mütevekkil'in özel hekimliklerinde bulunmuş ve saray çevresinden itibar ve himâye görmüş bir hekim. Esâsen Bahtîşû ailesi (Bakhtishus), Me'mûn'dan itibaren başlayan felsefe, mantık ve tıp sahasına ait eserlerin tercüme edilmesinde etkin rol üstlenmişlerdi.

⁶³ *Kitâbu hâssi'l-hâss*, s. 61; *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, s. 632. İlgili âyetin tam şekli şöyledir:

﴿قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ﴾

İbrâhîm şöyle dedi: Doğrusu Sizin Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir, Onları O yaratmıştır, ve ben de buna şehâdet edenlerdenim.

⁶⁴ *Muhâdarâtu'l-udebâ*, II, 678; *Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha*, s. 457.

⁶⁵ *Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha*, s. 458.

⁶⁶ *Behcetü'l-mecâlis ve unsu'l-mucâlis*, II, 735; *Gızâu'l-elbâb şerhu manzûmeti'l-âdâb*, s. 123.

BİBLİYOGRAFYA

- el-Bağdâdî, Ebû İshak b. Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Avn, *et-Teşbihât (The Kitab al-Tashbihat)*, haz. Muhammed Abdulmuîd Han, London: E.J.W. Gibb Memorial, 1950.
- el-Beyhakî, Muhammed b. İbrahîm, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, haz. Friedrich Schwally, Leipzig, 1902.
- el-Bustî, Muhammed b. Hayyân, *Ravdatu'l-'ukalâ ve nuzhetu'l-fudalâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd - Muhammed Abdurrezzak Hamza - Muhammed Hâmid el-Fakiyy, Matbaatu's-sunneti'l-Muhammediyye, 1949.
- el-Ebşihî, Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Mustatraf fî kulli fenn mustazraf*, haz. Muhammed Hayr Tu'me el-Halebî, Dâru'l-maârif, 3. Baskı, Beyrut, 2001.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn (I-IV)*, Dâru'l-ma'rif, Beyrut.
- el-Husrî, İbrâhîm Ali, *Zehru'l-âdâb (I-II)*, Şerh ve thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, 2. Baskı, Dâru İhyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye,
- İbn Abdi Rabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd (I-VII)*, thk. Ahmed Emîn - Ahmed ez-Zeyn - İbrâhîm el-Ebyârî, Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 3. Baskı, Beyrut-Kahire, 1965.
- İbnu'l-Merzubân, el-Muhavelî, *Kitâbu zemmi's-sukalâ*, thk. Me'mûn Muhammed Yasîn, Muessesetu 'ulûmi'l-Kur'an, Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, 1412/1991.
- İbn Kuteybe, *'Uyûnu'l-ahbâr (I-II)*, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1. Baskı, Kahire, 1930.
- İbnu'r-Rûmî, Ebu'l-Hasen Ali b. Abbâs b. Cureyc, *Dîvânu İbn el-Rûmî (I-VI)*, thk. Hüseyin Nassâr, Vizâretu's-Sekâfe, Mısır, 1993.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Ferac, *Kitâbu'l-eğânî (I-XXIV)*, thk. Semîr Câbir, Dâru'l-fikr, 2. Baskı.
- el-İsfahânî, Râğib, *Muhâdarâtu'l-udebâ (I-V)*, thk. Riyâd Abdulhamîd Murâd, 1.Cilt, Dâru Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 2004.
- el-Kayravânî, İbrâhim bin el-Kâsım el-Rakîk, *Muhtârât min kutbi's-surûr fî vasfî'l-enbize ve'l-humûr*, el-İntişâru'l-arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2008.
- el-Kutubî el-Vatvât, Ebû İshâk Burhâneddîn, *Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha*, Dâru Sa'b, Beyrut.

- el-Mervezî, Ebû Sa'd, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemî'l-kebîr* (I-II), thk. Munîra Nâcî Sâlim, Riyâsetu dîvânî'l-evkâf, 1. Baskı, 1975.
- en-Nemerî, İbn Abdilberr, *Behcetü'l-mecâlis ve unsu'l-mucâlis (I-II)*, thk. Muhammed Mursî Hûlî; Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Kahire.
- es-Seâlibî, Ebû Mansûr, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, thk. Abdulfettâh Muhammed Hulv, 2. Baskı, Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 1983.
- *Lubâbu'l-âdâb*, thk. Ahmed Hasen Lebic, 1. Baskı, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut.
- *Kitâbu hâssi'l-hâss*, thk. Hasen el-Emîn, Dâru mektebeti'l-hayât, Lübnan.
- *Tahsinu'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*, Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut.
- es-Sefârînî, Muhammed b. Ahmed, *Gızâu'l-elbâb şerhu manzûmeti'l-âdâb*, thk. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî) 2. baskı, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 2002.
- et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat* (I-X), thk. Târık b. Ivazullah b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî, Dâru'l-haremeyn, Kahire, 1415/1995.
- *el-Mu'cemu'l-kebîr* (I-XX), thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî, Mektebetu'l-'ulûm ve'l-hikem, 2. Baskı, 1404/ 1983.
- el-Yûsî, Hasen, *Zehru'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem* (I-III), nşr. Dr. Muhammed Hâcî - Dr. Muhammed el-Ahdar, Dâru's-sekâfe, 1. Baskı, 1981.
- ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Umar, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidit-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Muavvad, 1. Baskı, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyâd, 1981.
- *Rabî'u'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahbâr* (I-IV), thk. Târık Fethî es-Seyyid, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2006.